

ה. הממד האנטישמי בדיכוי*

אדי קאופמן

פרק זה יעסוק באופן כללי במדיניות הדיכוי, היחס לקהילה היהודית בארגנטינה וביטויי האנטישמיות בפרסומים והצהרות ובקרב הכת הצבאית. בנוסף ימשיך הפרק וידון בממד הסבל הנוסף של היהודים ויביא שלושה ביטויים לכך: האנטישמיות המסורתית (קלאסית), האנטישמיות הנאצית ואנטי-ציונות אנטישמית. דיון נוסף יערך על מספרם היחסי הגבוה של היהודים מקרב הקורבנות ויושם דגש על סבלן של משפחות הקורבנות.

1. כללי

א. מדיניות הדיכוי

כפי שנידון בפרק הרקע, משטר הדיכוי בארגנטינה השליט מדיניות מכוונת של טרור כנגד אזרחי המדינה. מספר רב של אזרחים נעצרו והועלמו על ידי זרועות הביטחון. הדיכוי בוצע, בין היתר, באמצעות פעולות שרירותיות, ללא הליך משפטי הוגן, תוך התעלמות מבקשות "הביאס קורפוס" ותוך שימוש בעינויים פיסיים ופסיכולוגיים קשים. האמצעים הללו נועדו לזרוע פחד באוכלוסייה ולהניאה מהשתתפות בפעילות פוליטית. פעולות אלו גרמו לסבל מתמשך לאוכלוסייה. אלה ששרדו את המעצר והעינויים, כמו גם קרובי משפחות הנעדרים, נאלצים להתמודד עד היום עם הטראומה המתמשכת שנגרמה להם.

ב. יחס לקהילה היהודית

במסגרת הדיכוי הכללי נבחן גם המימד היהודי. למרות נוכחותם של אנטישמים לא מועטים בצמרת השלטון הצבאי, החיים הקהילתיים של יהדות ארגנטינה לא הופרעו באופן משמעותי. השלטונות הצבאיים לא פגעו במוסדותיה הפוליטיים והחברתיים של הקהילה, לא ברשת בתי הספר ולא בחיים הדתיים. גם אם מוכח מעל לכל ספק קיומו של ממד אנטישמי בדיכוי, נראה שהוא התמקד באלו שנחשדו בפעילות חתרנית ובבני משפחותיהם. יחד עם זאת, חשוב לציין שהצבא החל באיסוף מידע על הקהילה היהודית ועל הפעילות הציונית. אפשר להניח שהתנהגות "מתונה" זו הושפעה מדעות אנטישמיות. כלומר, מתוך החשש מעוצמתה של היהדות העולמית, ומשליטתה בעיתונות העולמית ובקונגרס ובממשל של ארה"ב,¹ חשיבה זו היוותה גורם "מרסן" לפעולותיהם.

מספר מקורות מאשרים את קיומו של אפיון אנטישמי, כולל דו"ח הוועדה הממלכתית שמונתה לחקור את נושא הנעלמים, אשר הקדיש תת-פרק לנושא.² העדויות שנמסרו בפני הוועדה העלו היבטים שונים של הדיכוי. להלן תמצית הממצאים העיקריים:

הקהילה היהודית המאורגנת, ככזו, לא היוותה מטרה לפעילות עוינת של השלטון הצבאי בארגנטינה. חששותיהם של ארגונים יהודיים כמו ה.י.א.ס. לבריחת יהודים בהמוניהם לא התממשו. אולם, גם הד.א.י.א. (D.A.I.A.) וגם הא.ד.ל. (A.D.L.) מחו לא פעם בפני השלטונות הצבאיים על פעילות בעלת אופי אנטישמי. הוגשו מחאות על אי-מניעת פרסום והפצה של ספרות אנטישמית (על אף שספרות שמאלנית ומרכסיסטית נחסמה ביעילות רבה), חילול בתי קברות, איומים טלפוניים ואף, מעצרים של כמה ממנהיגי הקהילה או בני משפחתם. כמו כן, ישנן גם דוגמאות של מעשי אלימות, כמו, השלכת פצצות שכוונו נגד

* ברצוני להודות לתלמידותי אפרת דויטשר ונטע שלזינגר על סיוען בעריכת עבודה זו.
¹ יתכן שזה הרקע ליחס הפרגמטי כלפי מוסד האמברגו האמריקני, ששימש גורם מרתיע מהפיכת האנטישמיות בדיכוי לגזענות ממוסדת, כוללנית והרסנית מטעם השלטונות.

E. Kaufman, "Análisis de los Patrones Represivos en el Cono Sur: los regímenes militares argentinos" en L. Senkman, M. Sznajder con E. Kaufman, "El Legado del Autoritarismo", (Buenos Aires, 1995), pp. 55-78.

בתי ספר, ירי על בתי עסק של יהודים, מעשי וונדליזם בבתי קברות יהודים ועוד. אומנם במקרים אלה לא היו קורבנות בנפש, אך היו פגיעות ברכוש והם גרמו להפחדה.³

ג. ביטויי אנטישמיות בפרסומים למיניהם ובקרב הכת הצבאית

למרות שבדרך כלל, ראשי המשטר לא השמיעו הצהרות אנטישמיות מפורשות, הם לא נקטו בצעדים כלשהם כלפי הכפופים להם שפעלו כך. אחדים מראשי השלטון תקפו את היהודים בצורה מוסווית או עקיפה.⁴ "האנטישמיות לא צמחה באופן אורגני, אלא שחופש פעולה הוענק לאלה שחפצו להתנהג לפיה ללא חשש מעונש, והיותה קרקע פורייה לצמרת הצבאית".⁵

היו גם התבטאויות מקרב גורמים בשלטון שמדובר במקרים חריגים בלבד.⁶ אך חשוב לציין שבשום מקרה, גם כאשר הוגשו תלונות, הן לא נחקרו, איש לא הועמד לדין, נשפט או נענש. לכן, אחריותם העקיפה לאנטישמיות, אם לא הישירה, איננה מוטלת בספק.⁷ רק במקרה אחד נודע על איש הכוחות המזוינים שהועבר מתפקידו לאחר תלונה על התנהגות אנטישמית.⁸

חשוב לציין כי באותה תקופה היו באזור הדרומי של היבשת משטרים רודניים במדינות אחרות בהן התקיימו קהילות יהודיות, אך בניהן לא נפלו קורבן לדיכוי במספרים שחרגו מייצוגם באוכלוסייה. לפיכך, יש טעם לבדוק באיזו מידה שימשו חוגים אנטישמיים מקורבים לצבא ובקרב גורם מדרבן בכיוון זה.⁹

לא כאן המקום להתעמק בניתוח הרקע לאנטישמיות¹⁰ כפי שמצאה את ביטוייה בתקופות קודמות בקרב הצבא. אם להסתפק בכמה אזכורים, לאזרחים ארגנטינים אנטישמים ידועי שם, כמו הכומר הקתולי חוליו מינוויל (Julio Meinvielle),¹¹ גיורדנו ברונו גנטה (Giordano Bruno Genta), קרלוס א. סאצירי (Carlos A. Sacheri) וואלטר בווראגי אינדה (Walter Beveraggi Allende), הייתה השפעה רבה על הצבא. לכך יש תוקף להתבטאויות של מנהיגים צבאיים כמו גנרל גילברטו הידלגו אוליבה (Gilberto Hidalgo Oliva) אשר ב-1973 האשים "... אתכם הציונים באחריות למשבר הכלכלי, הפוליטי והרוחני

² Comisión Nacional Sobre la Desaparición de Personas, *Nunca Mas*, (EUDEBA, Buenos Aires, 10th edition, 1985), pp 69-75.

³ J. Simonovich, "Desaparecidos y Antisemitismo en la Argentina 1976-1983" en L. Senkman (ed.) *Antisemitismo en Argentina*, (Buenos Aires, 1989), pp. 310-328.

⁴ מתוך ראיונו של רן קוריאלי, דיפלומט בשגרירות ישראל בבואנוס איירס 1976-1981: הוא שמע את שגריר התיקן מספר על כך שאשתו של וידלה התקשרה על מנת לשאול האם זה בסדר מבחינת הנצרות להשתתף באירוע שאליו הוזמנה המאורגן ע"י נשים יהודיות. המכון ליהדות זמננו, תיעוד בעל-פה, תיק מספר 216(14), האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1991.

⁵ לפי מרקוס וינשטיין, "נראה ברור לחלוטין כי הוטלו על הפיקודים מטלות אותן לא העזו לקבוע כמדיניות הממשלה". מתוך מכתב שנשלח ע"י מרקוס וינשטיין, הערות על דו"ח הוועדה הישראלית, אוקטובר 2002, עמ' 1.

⁶ שר הפנים, אלבנו ארגינדגי, העריך את הפעולות האנטישמיות כמבודדות "וכמעשים של סדיסט או חולה נפש", CONADEP, *op.cit.*, p. 6.

⁷ לפי דו"ח ה-DAIA, המשמעויות האנטישמיות החזקות "לא יכולות להיות מיוחסות למעשיהם של מספר מסוים של מדכאים, אלא, כפעולה ממסדית, שהיתה נוכחת במרבית מחנות המעצר ופעולות החטיפה, והיתה בעלת מאפיינים החושפים דרגות של שיטתיות ותכנון, אותן לא ניתן לשער כנובעות מפעולות של יחידים, וניתן להבינן רק כחלק מהחלטה ממסדית".

⁸ DAIA, *Informe Especial sobre Detenidos y Desaparecidos Judíos* (Buenos Aires, enero 1984).

⁹ לפי הרב מרשל מאייר, "ידוע כי הפילוסופיה של הממשלה ומרבית הכוחות המזוינים, החל מהקמתם ודרך חינוכם, הם אנטישמים".

M. Meyer, en "Ensayo sobre Judaísmo Contemporáneo- Antisemitismo y Antisemitismo", *Rumbos*, Junio-Agosto 1983, p.166.

¹⁰ לניתוח כללי של האנטישמיות בארגנטינה ראה:

H. Avni, "Antisemitismo en Argentina: las dimensiones del peligro", in Senkman L., Sznajder M. with Kaufman E., *El Legado del Autoritarismo*, (Buenos Aires, Grupo Editor Latinoamericano, 1995) pp.197-216 and L. Senkman (ed.) *El Antisemitismo en Argentina*, Vol I and II, (Buenos Aires, Centro Editor de America Latina, 1989).

¹¹ לפי מיינוויל, "גרוע דיו שהיהודים 'צלבנו את אלוהינו', אך מה שעוד הפריע לו הוא, שמאז הם חותרים להרוס את הנצרות ולהחליפה באמונה שלהם"... "הוא האמין כי שליחותם העליונה היא להצית ולהפיץ תוהו ובוהו חברתי משך 2000 השנים של התקופה הנוצרית, תוך שהם מנצלים לעיתים קרובות את הבונים החופשיים והפרוטסטנטים ככלי שרת".

D. C. Hodges, *Argentina's "Dirty War"*, (Austin, University of Texas Press, 1991), pp. 167-168.

הקשה שארגנטינה נמצאת בו [הציונים הם האחראים] לשליטה מונופוליסטית, בשחיתות, בהקמת תאי בונים חופשיים ויצירת אתיאזים קומוניסטי, ניהול מתקפה פרונטאלית על התא המשפחתי, וכן שהציונים מהווים כוח אימפריאליסטי ודיקטטורי בלתי נסבל".¹² רעיונות אלה גם קדמו וגם לא נעלמו עם נפילת הכת הצבאית ב-1983.

אחת הקורבנות, גרסיאלה גאונה (Graciela Geuna), סיכמה כי אידיאולוגיה נאצית אומצה על ידי בכירי החונטה על מנת לשמש הצדקה אידיאולוגית לפשעיהם.¹³ מצידה, המנהיגות הצבאית "סבלה" (tolerated) את ההתעללות האנטישמית של הכפופים להם אשר, בתורם, קיבלו עידוד משתיקת מפקדיהם. בתחילת 1978, חקובו קובדלוס (Jacobo Kovadlom), נציג הוועד היהודי-אמריקני בארגנטינה, מצא קשר ישיר בין גורמים טוטאליטריים ואוטוריטאריים בממשל לבין הגילויים האנטישמיים שלהם.¹⁴ ברור גם שכמה מהגנרלים שתמכו בגישה נוקשה, כמו לוסיאנו ב. מננדס (Luciano B. Menendez), איבריקו סיינט ג'ין (Iberico Saint Jean), קרלוס סוארז מסון (Carlos Suarez Mason) ורמון קמפס (Ramon Camps), דחקו בתומכיהם "למלא את חובתם" למולדת על פי מושגים אנטישמיים.¹⁵

משך כל שנות החונטה לא היה כל גינוי על מעשים אנטישמיים, ורק פעם אחת היה גינוי למעשה ונדליוס יותר "מסורתי" (חילול 32 קברים בתחילת שנות ה-80) יהודים הגישו תלונות בפני נציגי החונטה, אך אלה לא עשו דבר בקשר אליהן. גם כאשר ננקטו אמצעים נגד פרסומים אנטישמיים, הם המשיכו להופיע תחת שמות אחרים. טכסטים של אותם פרסומים שימשו השראה לפעולות דיכוי, כמו קריאת הקרב שפורסמה בכתב העת "מיליסיה" ב-1976 'נראה מי ינצח, הזהב של היהודי הבינלאומי או הרצון של העם הארגנטיני'. הממשלה טענה כי לא היה ביכולתה למנוע פרסומים מעין אלה על ידי הימין הקיצוני. על אף, שכאמור, לאותה ממשלה לא הייתה כל בעיה לסגור עיתונים בעלי נטייה שמאלנית.

תגובותיהן האישיות של מנהיגים על האשמות בדבר מעשים אנטישמיים הייתה מגוונת. חלקם, כמו שר החוץ, אדמירל אוסקר א. מונטס (Rear-Admiral Oscar A. Montes), שב-1976 הגיב בזעם על ההאשמות.¹⁶ אחרים טענו שכוחות הביטחון לא היו יכולים להשתלט על פעולות אלו. בנוסף לזאת, ב-1977 ניתנה הבטחה על ידי ארגינדגי (Harguindeguy), שר הפנים, והמפקד הראשי של הצבא רוברטו א. ויולה (Roberto E. Viola) לנציגי ה-DAIA, שיפעלו לשיפור תנאי המעצר הגרועים במיוחד של האסירים היהודים. בזאת, הם ביטאו למעשה הכרה מובלעת בכך שיהודים מקבלים שם טיפול שונה גרוע יותר מהאחרים.¹⁷ כאשר מנהיגים יהודים נפגשו עם הנשיא ביניונה (Bignone) לקראת סוף תקופת שלטון הכת הצבאית, כדי למחות על התקפות אנטישמיות באזורים שונים של בואנוס איירס, דווח שביניונה ביטא אי-שביעות רצון מכך שליהודים אכפת רק מאנטישמיות ולא 'מנושאים לאומיים'.

¹² J. Adin, "Nationalism and Neo-Nazism in Argentina", *Dispersion and Unity*, (March 1973), pp. 131- 138.

¹³ ראיון עם גרסיאלה גאונה,

Nueva Presencia, (setiembre 7, 1984), (Año VII, No 375), p. 6.

¹⁴ *Semana* (Jerusalem, September 12, 1978).

¹⁵ ראה התייחסות מיוחדת במאמר:

E. Kaufman and B. Cymbartvknopf, "La Dimension Judia en la repression durante el gobierno military en la Argentina (1976-1983)", in L. Senkman (Ed.), *El Antisemitismo en Argentina*, (Buenos Aires, Centro Editor de America Latina, 1989), pp 243-245.

¹⁶ אלו "טענות שווא", אמר אדמירל מונטס בעת ביקור בארה"ב. מתוך:

Daily News Bulletin, Jewish Telegraphic Agency, June 26, 1976.

¹⁷ מצוטט בדו"ח:

CO.SO.FAM. "La violacion de los Derechos Humanos de Argentinos Judios Bajo el Regimen Militar" (1976-1983), Barcelona, marzo 1999, p. 25.

השאלה היא, באיזו מידה אנטישמיות שבוטאה על ידי הפיקוד העליון הייתה גם נחלתם של אלה שהשתתפו באופן ישיר בארגון פעולות הדיכוי. מפקד המשטרה לשעבר של בואנוס איירס, גנרל רמון קמפס (Ramon Camps), היה ידוע בכך שאסר יותר יהודים 'לטיפול מיוחד' מאשר כל אחד אחר. להאשמות שהועלו נגדו כי רעיונותיו זהים לאלה של היטלר, ענה קמפס כי אמנם הוא מזדהה עם 'העניין ההומניסטי שגילה היטלר במלחמתו בקומוניזם, אך הוא מעריץ רק את סן מרטין (San Martin). גנרל לוסיאנו מננדס (Luciano Menendez), מפקד החטיבה השלישית בעיר קורדובה, ראה ביהודים 'חתרנים', 'אנטי-קריסטי' וקומוניסטים. התעלה על שניהם הגנרל קריסטינו ניקולאידיס (Cristino Nicolaidis) מקורדובה, אשר ציין כי "האינטרנציונל המרקסיסטי-קומוניסטי פעל כבר 500 שנה לפני יו"י",¹⁸ התבטאות המתייחסת, אולי, לבניית בית המקדש השני כסימן, כנאמר ב"פרוטוקולים של זקני ציון", להשתלטות היהודים על כל העמים והמלכים. הם "הסוכנים של אויבי יו"י".¹⁹ בהקשר שמצביע על חוסר סובלנות כלפי מיעוטים, אמר ראש המשטר הצבאי הראשון שתפס את השלטון ב-1976, הגנרל וידלה (Videla): "ברצוני להבהיר כי אזרחי ארגנטינה אינם קורבנות הדיכוי. הדיכוי הוא כנגד מיעוטים אותם איננו מחשיבים ארגנטינים".²⁰ בקרב אנשי המשטרה הפדרלית נערכו מפגשים סדירים של לשכה סודית בשם 'הפנים השמחות', שהונהגה על ידי גנרל הצבא אלברטו ויאר (Alberto Villar) מריו ויירה (Mario Veyra), מפקח המשטרה רודולפו פרגרינו פרננדס (Rodolfo Peregrino Fernandez) ואחרים, על מנת לדון בכתביו של היטלר ושל נאצים ופשיסטים אחרים. ישנם חוקרים ומבקרי הדיקטטורה הצבאית המייחסים השפעה נאצית על שיטות הדיכוי בהן השתמשו, בעיקר במה שנוגע למדיניות ההיעלמות.²¹ לאחר נפילת המשטר הצבאי נעצרו מספר גזענים. ראש העיר של מחוז קורדובה, גיירמו בריירו (Guillermo Barreiro) נאסר, בסופו של דבר, בגלל היותו אכזרי במיוחד ואנטישמי גזען. האדמירלים הורסיו מיורגה (Horacio Mayorga) ורובן צ'אמורו (Ruben Chamoro) נאסרו ב-1984 באשמה של 'נאצי פשיזם'.

2. ממד הסבל הנוסף

לאנטישמיות יש ביטוי הן בדרך ההתייחסות והן במהות הביטויים. ישנה הסכמה כללית בקרב אלה החוקרים את מעשי החונטה, כמו ה-CONADEP, -Inter-American Commission on Human Rights, ADL, American Jewish Committee וכן ארגון Madres de Plaza de Mayo, כי אסירים יהודים היו קורבנות של יחס קשה יותר מידי הסוהרים. בדו"ח ה-DAIA מצוין כי לפחות "תריסר עדויות של יהודים מצביעות על הסבל הנוסף",²² ה-extra suffering, שנגרם ליהודים עקב "הטיפול המיוחד" שקיבלו, שכלל לא רק פגיעות גופניות ועינויים קשים יותר אלא גם השפלות מיוחדות. השפלות אלה מצאו את ביטויין בצורות שונות ומגוונות, ולא פעם הופיעו כמכלול אחד. לפי חקובו טימרמן (Jacobo Timerman), אחד מדפוסי הפעולה שחזר על עצמו בעדויות העלה, שכלפי הקורבנות היהודים הופעלו, בדרך כלל, אמצעים

¹⁸ Hodges, *op.cit.*, p.166.

¹⁹ M. Feitelowitz, *A Lexicon of Terror*, (NY: Oxford University Press, 1998), p. 1.

²⁰ מצוטט על ידי:

Hodges, *op.cit.*, p. 182.

²¹ במקביל לפעולות גלויות של דיכוי, נערכו פעולות מחתרניות. כפי שמרשל קייטל (Marshal Keitel), רמטכ"ל צבא גרמניה הכריז ב-1942: "האסירים יעלמו מבלי להתיר עקבות... כל מידע לא ימסר באשר למיקומם וגורלם".

Hodges, *op.cit.*, p. 188.

²² DAIA, Report on the situation of the Jewish detainees-disappeared, p. 11.

קשים, אכזריים ואינטנסיביים יותר מאלו שנקטו כלפי חבריהם.²³ ארגון אמנסטי הבינלאומי פירסם דו"ח שנמסר על ידי שני ניצולים, אוסקר אלפרדו גונזלז והורסיו סיד דה לה פאז (Oscar Alfredo Gonsalez, Horacio Cid De La Paz) שהצליחו להימלט ממחנה ריכוז. השניים ציינו שהיחס אל העצירים היה רע במיוחד.²⁴

יתכן ויחס אכזרי זה גרם לכך שהיו יותר מקרי מוות של יהודים במהלך החקירות ואחריהן. תחושה זו מתחזקת בגלל השימוש שנעשה בביטויים שהושמעו, כגון "מוות ליהודים", או: "הרוג יהודי אחד למען המולדת".²⁵

להערכות אלו היו שותפים גם אסירים לא יהודים רבים ששחררו, כולל אלו שמסרו עדות בפני הועדה, אשר בחלקם מובאים בהמשך הדו"ח. מידת חומרת העינויים מקשה על הדיווח, כדוגמת העדות המובאת בציטוט.²⁶

להלן מבחר עדויות שנמסרו לנו וכן ממקורות אחרים:

אסירים לשעבר יהודים רבים העידו על כך שנאמר להם על ידי מענייהם כי הם נעשים או מעונים על היותם יהודים.²⁷ בלנקה ברכר (Blanca Brecher) שהיתה אסירה בבית הסוהר אולמוס (Olmos), העידה על כך שנאמר לה שהיא מעונה לעיתים קרובות יותר מאשר אסירים אחרים בגלל היותה יהודיה.²⁸ אדוארדו גרוצקי (Eduardo Grutzky) דיווח כי מענה בשם איגלסיאס (Iglesias) הכה אותו בצורה ברוטלית על פיו, עיניו ואברי המין שלו, תוך שהוא צועק לעברו הערות אנטישמיות.²⁹

אינו ואסקז (Inez Vazquez) העידה כי על אף שבדרך כלל נמנעו החוקרים לענות אסירות שהיו בהריון, הם התייחסו באופן שונה לאסתר הרצברג (Esther Herzberg) כיון שהייתה יהודיה. אסתר נמצאה בחודש השישי להריונה כאשר החלו העינויים. חודשיים לאחר מכן היא הפילה את ולדה.³⁰

קיימת גם עדותו של חורחה אוסולדו פלדינו (Jorge Osvaldo Paladino) בקשר למרסלו וייס (Marcelo Weisz) כי "במחצית נובמבר 1978 בלילה שמעתי צעקות חזקות מאד. זה היה טורקו חוליין שרדף אחרי עציר יהודי. ידענו שהוא יהודי, אך לא ידענו את שמו. הוא רדף אחריו במסדרונות והיה שופך עליו מים

²³ תאור סצינת העינויים במכות חשמל: "לא נשאלו כל שאלות. רק מטח עלבונות שגבר ככל שחלפו הדקות. לפתע, קול היסטרי החל צועק מילה אחת: 'יהודי... יהודי... יהודי... יהודי...'. כעת הם משועשעים ופורצים בצחוק. מישהו מנסה וריאציה אחרת, תוך שמחיאיות הכפיים נמשכות: '... קצוץ... קצוץ'. אז הם מחליפים את הקריאות לסירוגין, תוך שהם ממשיכים למחוא כף: 'יהודי... קצוץ, יהודי... קצוץ, יהודי... קצוץ, יהודי... קצוץ'. נראה שעכשיו הם כבר לא כועסים, הם פשוט נהנים. אני ממשיך להתנדנד בכיסא ולהיאנח בזמן שהמכות החשמליות חודרות את בגדי. במהלך אחד הרעדות אני נופל לרצפה וגורר איתי את הכסא. עכשיו הם כועסים, כמו ילדים שמשחקים הופסק, הם חוזרים להטיח בי עלבונות. הקול ההיסטרי מתרומם מעל הקולות האחרים: 'יהודי... יהודי...'.²⁴

J. Timerman, *Prisoner Without a Name, Cell Without a Number*, (translated from Spanish), 1988, New York: Vintage Books Edition, 1982. p. 77.

²⁴ ציטוט מתוך:

בתורי, א., "שלטון אימים בארגנטינה", *תמורות*, (סיוון-תמוז תש"ם), ע"מ 40-42.

²⁵ בעדות אחרת מצוטט: "יום אחד, תוך שהוא צועק 'בני השטן', 'בני השטן', הוא לקח שוט והחל להכות אותנו. יום כולם יהודים, הוא אמר, 'צריך להרוג אותם',²⁶

A. Paoletti, *Como los Nazis, Como en Vietnam, Los campos de concentracion en la Argentina*, (Buenos Aires: Ediciones Asociacion Madres de Plaza de Mayo), 1996.

p. 289.

²⁶ לפי מקור אחד, בין העינויים המרושעים במיוחד שהיו שמורים ליהודים בלבד, היה החדרת רקטוסקופ לרקטום של גבר ולוגינה של אישה. אז היו מכניסים לשם עכברוש שהרס את האברים הפנימיים של הקורבן.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", *Holocaust and Genocide Studies*, Vol. 4, 1989, footnote 37.

²⁷ *Ibid.*, footnote 38.

²⁸ *Ibid.*, footnote 39.

²⁹ *Ibid.*, footnote 40.

³⁰ *Ibid.*, footnote 42.

רותחים. לטורקו חוליין היה מחזיק מפתחות עם צלב קרס. האנטישמיות הייתה נוכחת שם, העונש [ליהודים] היה כפול."

בנוסף לכך יש עדות על צעיר שמשום היותו יהודי היה חייב לחקות תנועות ונביחות של כלב. המצב נעשה כה אבסורדי, עד כי חלק מהאסירים חשבו שבאמת מדובר בכלב ולא בבן אדם.³¹

פדרו מיגל ואנרל (Pedro Miguel Varnell) זוכר מקרה מיוחד של יהודי שכונה בשם צ'אנגו (Chango). השומר נהג להוציאו מתאו אל החצר, שם הצטווה לעכס בישבנו, לנבוח וללקק את מגפיו של השומר. הוא עשה זאת באותנטיות רבה, שלולא כן, היה סופג מכות נמרצות נוספות.³²

ישנן עדויות על אנטישמיות גם בקשר לחטיפתו של קרלוס זיידמן (Carlos Zaidman) המספרות על כך שבמהלך החקירה שהתנהלה תוך מכות, עינויים, קללות ועלבונות, רבות מהן היו קללות אנטישמיות כמו: "אתה חזיר יהודי", "יהודי בן זונה", "מה אתה עושה כאן, למה לא נסעת לישראל?" ועוד כאלה קללות. המענים כנראה עודדו זה את זה להכות באמצעות (תוך כדי) הקריאות האנטישמיות. עלבון נוסף היה למשל, כאשר ברגע מסוים הורו להם להתרחץ, ואז אמרו: "טוב, ככה לפחות פעם אחת היהודי יהיה נקי". הביטויים הללו נאמרו על ידי המענים וכן על ידי חברי קבוצה קטנה של 2-4 בחורים שקראו להם "הנשברים", שבעבר היו חברים בארגון פופוליסטי, אך עברו לשתף פעולה עם המדכאים. הצטיין בכך במיוחד אחד מהם, אשר עליו סופר כי, "כאשר הלכנו לבית השימוש שהיה פתוח, היינו מכסים אותו בשמיכה, והוא הסיר לי את השמיכה, 'כדי שכולם יראו שאתה יהודי'".³³

אסירים פוליטיים לא ניצלו מעינויים ורצח, אך ההיבטים הפסיכולוגיים היו, לרוב, בסגנון של עימות עם אויב או יריב והתשוקה להרוס אותו, לחסלו. "אולם ביחס ליהודים, ניכרה גם התשוקה למחות כל שריד, פליט וזכר. שלא כמו כשרוצים לשבור את האויב, הייתה השנאה כלפי היהודי גחמנית, בלתי מחושבת – כהתפרצות על-אנושית, כהתרגשות פנימית אי-רציונאלית – שנאה המשתלטת על האדם ואינה מותירה מקום לכל רגש אחר..." "אתה יכול לשנוא אסיר פוליטי על שום השתייכותו למחנה היריב, אולם [במקרה זה] ביכולתך אולי לשכנעו לשנות את עמדתו... אך כיצד אפשר לשנות את היהודי? זו שנאה נצחית שאינה משתנה לעולם, מושלמת, בלתי-נמנעת, לעולם בלתי-נמנעת".³⁴

אסטרלה איגלסיאס (Estrella Iglesias) העידה, בקשר לחטיפתו של אברהם הוכמן (Abraham Hochman) שהוא, יחד עם עצורים יהודים נוספים, נחקרו ועונו קשות יותר מייתר העצורים. כריסטינה מריה נבארו (Cristina Maria Navarro) העידה על כך שהיתה משמרת מיוחדת של סוהרים שהתעללה ביהודים. לדוגמה, היו מכנים את העציר ארנסטו שרשביץ (Ernesto Sersevich) "יהודי ח-א" ("Judío "a" de m...a").

עדותה של מריה לאורה ברטל (Maria Laura Bretal) שנמסרה בספרד ב-10.3.1998, מתארת את תנאי המעצר במחנה לה קאצ'ה (La Cacha), ובה גם תיאור מצבו של עציר בשם ואלטר שעונה בצורה קשה ביותר, בגלל היותו יהודי.

בקשר לחטיפה של ריקרדו ויסברג (Ricardo Waisberg), עדויות שונות מצביעות על כך שריקרדו קיבל יחס קשה יותר גם כן בשל יהדותו.

³¹ Ibid, footnote 52.

³² דו"ח הועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת היעלמותם של בני אדם, לעולם לא עוד, (ארגנטינה, 1998), ע"מ 51-50.
³³ ראה הערות וביטויים נוספים בראיונות של רן קוריאל ושל גלעד גרינברג, המכון ליהדות זמנינו, תיעוד בעל-פה, תיקים מספר 216(14) ו-216(26) בהתאמה, האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1991.

³⁴ J. Timerman, *op.cit.*, pp. 68-69.

אנה מריה קריאגה (Ana Maria Careaga) מספרת כי בהיותה במחנה ריכוז, היתה נוכחת בטיפול מיוחד שקיבלו יהודים, בגלל היותם יהודים. היא טוענת שהטיפול ביהודים היה בלתי יאומן אנשי המשטרה היו שואלים את העצורים היהודים: "תגידו לי, רודפים יהודים בארגנטינה?".³⁵

מעניינת במיוחד היא עדותו של סרחיו סטריק (Sergio Starik), על כך שבו טיפלו ביד קשה במיוחד בגלל היותו יהודי תוך אמירות "הרי אתם היהודים, כולכם חארות, חייבים להכות אתכם מכות רצח". חברו למעצר השתייך לקהילת השחורים בארגנטינה. הוא קיבל יחס "מיוחד" עוד יותר. לו נאמר: "אתה תקבל פעמיים, כי אתה שחור!".³⁶

אדוארדו גרוצקי מסר בעדותו כי "ב-21 לאוקטובר 1977, לקחו אותנו, 54 איש, לבית הסוהר. הורו לנו להתפשט ולרוץ. סירבנו. את שני הראשונים שסירבו שמו בצינוק ואת השלישי הכו. ואותי, שהייתי הרביעי, תפשו ריוורולה (שתמיד חיפש אותי במיוחד כדי להכות אותי), סווינט ושפר והיכו אותי, בעיקר בראש. לאחר 3-4 שעות, חזרו אותם סוהרים, אליהם התווסף איגלסיאס, וחיפשו אותי בלבד. הפשיטו אותי ואמרו לי: 'אתה, יהודי מניפולטיבי, תראה לאחרים איך צריך להתנהג'. הכו אותי בברוטליות על הפה, העיניים ואברי המין. שפר אמר לי שנענשתי במיוחד בגלל היותי יהודי וקומוניסט, כאשר הוא מכה אותי בשתי כפות ידיו, באופן סימולטני, על שתי האוזניים, מה שיצר בהן ואקום. הדבר גרם לי לחוסר שמיעה באוזן ימין במשך 6 חודשים וגרם לדלקת. לא ניתן לי כל טיפול רפואי. הכאב היה כה חזק, שדפקתי את הראש בקיר. היתה זו הפעם הראשונה שנפגעתי פיזית בשל היותי יהודי, (את שלושת החברים האחרים שלא היו יהודים, לא הכו)."³⁷

בעדויות שהוצגו בפני הוועדה תועדו מספר לא קטן של התייחסויות על אנטישמיות:

בקשר לחטיפה של אחיו של דניאל גולדמן (Daniel Goldman) נאמר כי "מדי פעם היו מבקשים שהיהודים יקומו והיו מרביצים לנו במיוחד." בקשר לעדויות על אנטישמיות הקשורות לחטיפתו של גבריאל דונייביץ (Gabriel Dunayevich): העידה אליסיה אלנה קריקיריבורדה (Alicia Elena Carriquiriborde) שהוא עונה קשה יותר בשל היותו יהודי. כשלקחו אותו לחקירה קיללו אותו בשל היותו יהודי. עדויות על אנטישמיות בקשר לחטיפה של פרננדו ברודסקי (Fernando Brodsky): יש עדויות שבכלא אסמה (ESMA) עינו אותו יותר בגלל היותו יהודי.

עדויות על אנטישמיות בקשר לחטיפה של חורחה אוסבלדו וייס בפני הוועדה (Jorge Osvaldo Weisz): כשהיה בכלא סיפר שקיללו אותו בגלל היותו יהודי.

עדויות על אנטישמיות בקשר לחטיפה של ראובן גורבט, גם בפני הוועדה: כשנודע לשוביו שהוא יהודי נתנו לו מכות נוספות. מעבר לכך, ראה שמפלים במיוחד יהודים לרעה. עדויות על אנטישמיות בקשר לחטיפה של אדריאן מרחבר (Adrian Marajver): גוסטבו ינקלביץ (Gustavo Yankelevich) סיפר על התעללויות בו משום היותו יהודי כשהיה בתחנת המשטרה לפני שהועבר ל-Superintendencia. אדריאן בעצמו לא סבל מכך. ריקרדו וייסברג (Ricardo Waisberg), על פי עדויות שונות קיבל יחס קשה עוד יותר בגלל היותו יהודי.

³⁵ בתיה מולדבסקי אישרה גם היא כי בהיותה במעצר "הייתי עם אנשים לא יהודים שנעלמו, וסיפרו לי שבמחנות של היהודים ליגלו עליהם, התעללו בהם והיכו אותם יותר.

Comite Israeli de Familiares Desaparecidos, El Trato Recibido por Detenidos y Desaparecidos durante la Dictadura Militar Argentina, 1976-1983: Los Prisioneros de Origen Judio, in CO.SO.FAM. p. 113.

³⁶Comite Israeli de Familiares Desaparecidos, El Trato Recibido por Detenidos y Desaparecidos durante la Dictadura Militar Argentina, 1976-1983: Los Prisioneros de Origen Judio, in CO.SO. FAM., op.cit, p. 114.

³⁷ בעדותו של אדוארדו גרוצקי בפני הוועדה הישראלית של המשפחות, הוא דיבר על שני סוהרים שהיו ב-Sierra Chica, בעלי מוצא גרמני. הסוהרים ממוצא זה, לדבריו, היו ברברים אבל הזדהו יותר עם האינדוקטרינציה הנאצית.

3. ממד הביטויים

כל האמור לעיל מתייחס לאפליה נגד יהודים בעיניו פסיים, אשר משכו את תשומת לב החוקרים. דוח ה-DAIA שפורסם ב-1984 מתייחס גם להתבטאויות מילוליות קיצוניות בהם השתמשו כאשר עינו יהודים בבחינת אופני ומגוון גילויי האנטישמיות, ניתן למצוא ביטויים שמבחינה כרונולוגית מתייחסים לאנטישמיות שהייתה מושרשת עמוק לאורך מאות בשנים, אותה מסמלת האינקוויזיציה ורדיפות על ידי נוצרים קיצוניים; הניסוח הקנאי המחודש של "הפרוטוקולים של זקני ציון" שעובד מחדש לפי התורה הנאצית; והנוסחה המאוחרת יותר של אנטישמיות בצורה של גילויים אנטי-ציוניים. לכן פגיעה מילולית תידון בהמשך תחת שלוש כותרות נפרדות: 1) אנטישמיות מסורתית-קתולית; 2) אנטישמיות נאצית; 3) אנטי-ציונות אנטישמית.

א. אנטישמיות מסורתית (קתולית)

עבור האנטישמים היהודים סימלו את ייצוגו של האנטי-כריסט.³⁸ לפי הועדה הממלכתית ה-CONADEP:

"האנטישמיות הוצגה כתגובה לעיוות (דפורמציה) של כל 'מה שהוא נוצרי' במיוחד וכל 'מה שהוא דתי' באופן כללי. דבר זה לא היה אלא צורה אחת של חיפוי לרדיפה הפוליטית והאידיאולוגית".³⁹ במהלך העיניוים התייחסו המקרבנים (victimizers) מפורשות לעובדת יהדותם של העצירים, והשפילום תוך שימוש בסמלים והנמקות אידיאולוגיים וגזעניים שונים. היהדות נתפסה כקשורה לחתרנות,⁴⁰ קדמה לה ואף יצרה אותה. ביטויי האנטישמיות נבעו משנאת זרים מצד לאומנים מסורתיים וחוגים קתוליים קיצוניים. המדכאים התייחסו למשימתם כאל "מלחמת קודש", "מסעי צלב", דובר על "אינקוויזיציה חדשה", ועל "מעשי טהור". ברמה אחרת, קללות משפילות⁴¹ הבליטו את מקור יהדותם של הקורבנות כנטע זר.⁴² למושג "יהודי" הוסיפו כינויים, לעגו על שמות משפחה אשכנזים של הקורבנות ועמדו על החלפתם לשמות ספרדיים.⁴³ אסטרלה איגלסיאס (Estrella Iglesias) וכריסטינה מריה נבארו (Cristina Maria Navarro) סיפרו שבהיותן במעצר במקום בלתי ידוע, היהודים היו מקבלים טיפולים ועיניוים מיוחדים. אחד הסוהרים, שכינויו היה "אל זורו" (השועל "El Zorro"), אהב להכות אסירים בעלי שמות יהודיים ועבריים. כמו כן נהג לשנות שמות של אסירים יהודים לשמות ספרדיים – למשל, לבחורה ששמה היה אסתר הוא קרא מריה אסתר.⁴⁴

³⁸ E. Kaufman, Jewish dimension, *op.cit.*, footnote 59.

³⁹ CONADEP, *op.cit.*, p. 71.

⁴⁰ באחת העדויות צוין כי המקרבנים אמרו "למרות שאתם לא יודעים דבר, אתם תשלמו בגלל משה. הם הבטיחו לי כי בעיית "החתרנים" היתה הבעיה העיקרית, אולם "הבעיה היהודית" היתה הבאה בחשיבותה והיוותה מקור ארכיוני חשוב.

Nora Strajevich, in *Nunca Mas*, p. 72.

⁴¹ הסיפור של משפחת דייסל, שפרסמה ב-1984 מודעה בעיתונים בחיפוש אחר בנם שנעלם עם אשתו, מירטה, ב-1977. המשפחה קיבלה הודעה אנונימית "יהודי בן זונה: אני אחד מאלו שרצחו את בן המחורבן ואת כלתך הזונה. עכשיו יש שני יהודים ציוניים פחות בעולם. אם היית יודע איפה קברנו אותו, נהרוג אותך, יהודי כלב."

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 31.

⁴² אסטרייה איגלסיאס, מתייחסת לאפליה נגד היהודים, ומביאה דוגמא: "ארנסטו סרסוויץ", היה אחד מאלו שנענשו יותר מכולם. יום אחד כשהוא הועבר לשירותים, החלו להכות אותו על גבו באזיקים, לחצו אותם בחוזקה על גופו, צעקו עליו 'אתם יהודים', והרביצו לו. ארנסטו סרסוויץ' ענה לו 'הוא ארגנטינאי; השומר ענה לו 'הוא משקר, שהוא יהודי' ועינה אותו במכות."

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 147.

⁴³ "את שמה של אסתר גרבר שינו למריה אסתר והיא קיבלה שם משפחה ספרדי. את זה ידענו כיוון שלכולנו היה קוד מיוחד ונערכו שתי רשימות עם שמות העצורים; באחת הופיעו השמות האמיתיים שלנו והקוד שאליו ענינו, ובשנייה, במקרה של אנשים ממוצא יהודי, היה הקוד לו ענינו ושם נוסף (בספרדית) שהחליף את השם האמיתי."

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 31.

⁴⁴ E. Kaufman, *the Jewish Dimension*, *op.cit.*, footnote 47.

אנה מריה קראגה (Ana Maria Careaga) דיווחה על מקרים שבהם אסירים יהודים אולצו לומר תפילות קתוליות שנוהלו תחת כפיה על ידי כומר.⁴⁵ היתה גם אפליה נגד אסירים יהודים בנוגע לקבלת ביקורים של אנשי דת. בזמן שאסירים קתולים יכלו לקבל לעיתים קרובות ביקורים של כמרים או בישופים של הפרובינציה ולערוך תפילות. לאסירים יהודים היתה גישה בלתי תכופה לרבנים וגם אז רק באופן אישי. הרב מרשל מאייר סיפר כי בעת שביקר אסירים, הוא עצמו היה נתון להשפלות והיה צריך להתפשט ערום בפני הסוהרים לפני כניסתו לביקור בכלא.⁴⁶

בעדותו של דני רקאנטי, ראש משלחת שליחי העליה של הסוכנות היהודית החל מ-1976, הוא מציין כי האסירים היהודים לא קיבלו ביקורים מאנשי דת יהודים (רבנים) ונאלצו לקבל פגישות עם כומר. רקאנטי מצטט בחור יהודי שהשתחרר מהכלא ואמר לו: 'אתה יודע עם מי אני הייתי מדבר? עם כומר, מה זאת אומרת מדבר עם כומר? אני כאילו התנצרת'. הדבר נבע מהצורך של האסירים לדבר עם מישהו ובבתי הכלא לא היה רב יהודי. השגרירות טיפלה בנושא והוציאה מהשלטונות רשיונות לרבנים שביקרו בכלא.⁴⁷

היו מקרים בהם נעשה שימוש בכינוי "רוסו" (Ruso) שמשמעו רוסי.⁴⁸ כינוי זה סימל לא יהודי, אלא גם קומוניסט.⁴⁹ פאט דריאן (Pat Darian), שליחת הנשיא קרט, דיווחה שהנשיא ווידלה ומקורביו אישרו בפניה שכמה מהפעולות שלהם באו לסכל את האיום של הקשר ה"מרכסיסטי-יהודי". לפי עדותו של איש צבא שמאוחר יותר הביע חרטה על מעשיו, חינכו אותם שעליהם להציל את התרבות הנוצרית-מערבית מ"הסכנה האדומה".⁵⁰

לפי ורביצקי, אחד ממפקדי הפיקוד הימי האחראי להשלכת אסירים בעודם חיים ממטוס אל לב הים, טען כי זו "צורת מוות נוצרית המוכשרת על ידי ההיררכיה הכנסייתית."⁵¹ הקללות, החל מזמן החטיפה, כללו ביטויים גזעניים וקללות אשר התייחסו ליהדותם של האסירים.⁵² ההתנכלות ליהודים היתה כה קשה, שלא פעם טענו הקורבנות כי אינם יהודים.⁵³ העיתונאי האורוגואי רודריגו לרטה (Rodriguez Larreta) העיד כי

⁴⁵ *Ibid.*, footnote 60.

⁴⁶ *Ibid.*, p. 484.

⁴⁷ ראיון עם דני רקאנטי, המכון ליהדות זמנינו, תיעוד בעל-פה, תיק מספר 216(2), האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1991.
⁴⁸ "יהודי קשיש שנלקח לחקירה נתלה הפוך באמצעות חבל וראשו נטבל בדלי מלא צואה בעוד מכשיר הקלטה מנגן את "כנר על הגג". האסיר הוצא לבסוף להורג בירייה."

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 69

⁴⁹ במילותיו של אחד הקורבנות: "המכות הגיעו בליווי הסבר: 'אתה קומוניסט ובפנים יהודי'"
Comite Israeli de Familiares Desaparecidos, *El Trato Recibido por Detenidos y Desaparecidos durante la Dictadura Militar Argentina, 1976-1983: Los Prisioneros de Origen Judío, Testimonios*, p. 7.

בעדותו של פדרו קרפלאק עולה כי על היהודים "צעקו רוסים קומוניסטים בזמן שהיכו אותם וירקו עליהם"..." היהודים מביאים לעולם את החתרנות ואת הקומוניזם על מנת להרוס את שאר העמים".

Ibid., p. 29.

סרחיו סטאריק אישר כי אמרו לו: "היהודים הם כולם קומוניסטים, אנו עומדים להרביץ לך עד צאת נשמתך".

Ibid., p. 29.

⁵⁰ M. Feitelowitz, *op.cit.*, p. 195

⁵¹ H. Verbitski, *Civiles y Militares*, (Buenos Aires: Editorial Contrapunto, 1987), p. 40.

⁵² ביטויים כגון "חתיכת חרא יהודי" או "יהודי בן זונה" היו מאוד נפוצים.

Jewish Bulletin of Northern California Online, September 20, 1996.

⁵³ "הייתי כמעט כל הזמן סגור בתא סמוך לחדר העינויים... פעם שמעתי את צרחותיה של אישה שעונתה בשל היותה יהודיה למרות שהמשיכה להתעקש שהיתה קתולית ושם משפחתה היה גרמני"

J. Timerman, *op.cit.*, p. 77.

אחד הנאשמים במשפט הגנרלים טען כי שם האסיר לאונרדו זיידמן ב"אל וסוביו" שונה לזאפאטה על מנת להגן על האסיר מגילויי אנטישמיות.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983, footnote 48.

נראה שכוחות הביטחון קיבלו אימונים אנטישמיים, כיוון שרק מומחה בנושא יכול היה לדעת כי רודריגז שנכתב באות s הוא יהודי. בעוד שרודריגס שכתוב באות z הוא נוצרי.⁵⁴ סיפור משונה מתייחס לבחורה ששחררה כי רק אביה היה יהודי ואילו אמה קתולית.⁵⁵ אחד המענים, שגם קרא להשמדת היהודים, הכריח את האסירים היהודים להתפלל כנוצרים.⁵⁶ מענה סדיסטי אחד פעל תחת הכינוי "הכומר".⁵⁷ סיפור דומה מדבר על כך שכל מה שהיהודים מבינים הוא כסף, ושהתקווה היא שבסופה של השהייה במאסר, הם יתלו צלב מעל מיטתם. דבר הקושר את אימוץ הצלב כפתרון או כריפוי לבצע הכסף של היהודים.⁵⁸

ב. אנטישמיות נאצית

במסגרות הדיכוי בלטו סמלים נאציים, מה שהעניק לדיכוי בארגנטינה אפיון ייחודי לה בכל אמריקה הלטינית.⁵⁹ בנוסף, גישות שונות קיבלו השראתן באופן ישיר מהמדיניות הידועה לשמצה של הרייך השלישי, לדוגמה, מחנות ריכוז שהתקיימו בסתר, קברים המוניים אנונימיים, מדיניות של "הפתרון הסופי" או של טרנספר (העברה) להמתה. התובע הפדרלי, חוליו סטרסרה (Julio Strassera), העיד במשפט הגנרלים ב-1985, כי ההיעלמות הכפויות עוצבו בהשפעת הפשיטות הנאציות שנעשו בשנים 1941-1942, הידועות בכינוי פעולת "לילות הערפל", כאשר אלפי אנשים החשודים בהתנגדות נתפשו ונלקחו למחנות ריכוז, מבלי שלמשפחותיהם ניתן על כך מידע כלשהו.⁶⁰ גורמים מסוימים בשלטון חשו עצמם במלחמה כנגד "גורמים חתרניים" ו"אויבי העם", וכיון שאלה נחשבו בעיניהם בלתי אנושיים מבחינה קונספטואלית, הרי שלא יהיו מסוגלים לחזור בתשובה או להסתגל לסדר החדש. עבור אנשים אלה, הפתרון היחיד היה מוות.

השפעה נוספת לגזענות נאצית ניתן להבחין בעדותו של אוסולדו לוי (Osvaldo Lewin) שציין, שהיותו בן "הגזע היהודי" הצדיק עבור המקרבנים את "המעצר, המכות, הקללות וההעברה (טרנספר) אל המוות".⁶¹

פרוט נרחב של קטגוריה זו מופיע במסגרת דו"ח המרכז למחקר חברתי של ה-DAIA. גם אסירים לא יהודים ציינו את בולטות ההערצה למשטר הנאצי בקרב מנגנוני הדיכוי.⁶² עדויות רבות מציינות המצאות צלבי קרס ברשות המענים,⁶³ על קירות מקומות המאסר, ובחדרי החקירות.⁶⁴ כמו כן נחרטו בגוף הקורבנות היהודים.⁶⁵ צלבי קרס וסימנים נאצים נוספים הופיעו גם בעת

⁵⁴ *Ibid.*, footnote.49.

⁵⁵ עדות של קתולית אדוקה: "הגיע קצין ואמר, יש בחורה ששחררה בשם אנה איליוביץ, בתו של רופא..." "שחררו אותה לא כי היתה יהודיה אלא דווקא משום שלא היתה יהודיה. והוא הסביר שאומנם אביה היה יהודי אך אמה קתולית ועל כן: היא קתולית כי יהדות מועברת דרך האם. הקצין אמר כי אילו הייתה יהודיה לא היו משחררים אותה". (עדותו של לואיס חיימוביץ בפני הועדה).

⁵⁶ "הוא היה מאוד אדוק והכריח אותנו להתפלל ל"אבינו (padre)".

A. Paoletti, *op.cit.*, p. 289.

⁵⁷ M. Feitelowitz, *op.cit.*, p. 1.

⁵⁸ בעדותו של עציר יהודי אמרו לו: "אתם היהודים, המולדת היחידה שאתם מכירים הוא הכסף, אני מקווה כי בזמן שאתה שוהה כאן, מסיימים אנשים לשים את דמות הצלב הקדוש על מיטתך."

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 32.

⁵⁹ גיימס וויק, כומר שנחטף ובהמשך גורש מארגנטינה, מדווח כי "השיחות וההתנהגות של החוטפים חשפה את המנטליות האנטישמית והנאצית שלהם."

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 64.

⁶⁰ *Ibid.*, footnote 65.

⁶¹ *Ibid.*, footnote 66.

⁶² אלאנה אלפרו שנעצה במחנה המעצר החשאי EL VESUBIO קובעת שההערצה של המענים לנאצים גרמה להחמרה בעונש, כשהיה מדובר ביהודים.

דו"ח הועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת היעלמותם של בני אדם, שם, ע"מ 47-48.

⁶³ על המענה הידוע לשמצה "חוליאן הטורקי", עכשיו מרצה עונש בכלא, נאמר שענד מחרוזת צלבים וצלבי קרס.

החטיפה.⁶⁶ בעדויות קיימת גם התייחסות להתבטאויות פרו-נאציות כמו, "אנחנו הגסטאפו",⁶⁷ או "נעשה סבון מעורך",⁶⁸ "נעשה ממך סבון כמו שקרה לאחים שלך בגרמניה",⁶⁹ וגם "ניקח אותך לתאי הגזים".⁷⁰

בעדויות שונות מציינים הימצאותן של תמונותיו של אדולף היטלר.⁷¹ לאחד המענים קראו "מנגלה".⁷² ולאחר "הנאצי". הם דרשו מהיהודים להלל את היטלר.⁷³ במרכז המעצר אל אטלטיקו (EL ATLETICO) כינה אחד המענים את עצמו בשם ה-"פיהרר הגדול" וציווה על העצורים לצעוק "הייל היטלר". בשעות הלילה היו מחויבים העצורים לשמוע הקלטות מנאומיו של היטלר.⁷⁴ לד"ר אנריקה מלמוד נאמר על ידי החוקר כי "היהודים הם המקור לכל הצרות של ארגנטינה וכי הפתרון של היטלר הוא הטוב ביותר".⁷⁵ במקרה אחד התנקמו ביהודי בהאשימם אותו בפעילות עם ישראל וברדיפת הנאצים בארגנטינה.⁷⁶ עניין זה מקשר אותנו עם הנושא הבא.

ג. אנטי-ציונות אנטישמית

על אף שאנטי-ציונות יכולה באופן תיאורטי להיות נבדלת מאנטישמיות, הרי שבאופן כללי היא מאופיינת על ידי נימוקים זהים למודלים קודמים של גזענות אנטי-יהודית. אנטי-ציונות תוקפת את הלגיטימיות של

CONADEP, *op.cit.*, p. 71.

⁶⁴ ראה גם עדותה של אלנה אלפרו על מרכז המעצר Vesubio :

A. Paoletti, *op.cit.*, pp. 51, 92.

⁶⁵ אלחנדרה אונגרו מספרת כי לאחר שהיכו אותה בכל הגב ובראש "ציירו על גופי צלבי קרס בעט סימון חזק." תיק מספר 2213 CONADEP, *op.cit.*, pp. 69,71.

⁶⁶ כאשר לקחו את נורה סטרחלביץ', השוטרים צעקו " יש תמונות של מחנות הריכוז הנאציים", כשהם מתייחסים לתמונות של אביה. לכן היא חתנית. עדות נוספת על ציור צלבי קרס על גופם של אסירים יהודיים ניתן למצוא בראיון עם גלעד גרינברג אשר מספר כי לאשתו, תוך כדי עינויים, ציירו צלב קרס על הגב. 216(26), ירושלים, 1991, תיעוד בעל-פה, המכון ליהדות זמנינו, האוניברסיטה העברית.

N. Strejilevich, *Una sola muerte numerosa*, (Miami, Florida: North-South Center Press, 1997), p. 104.

⁶⁷ *Ibid.*, p. 71

⁶⁸ "אם לא תתנהג כראוי, נעשה ממך סבון, מובן?"

A. Portnoy, *The Little School: Tales of Disappearance and Survival in Argentina*, (USA: Cleis Press, 1986), p. 61.

⁶⁹ CO. SO. FAM., *op.cit.*, p. 111.

⁷⁰ *Ibid.*, p. 110.

⁷¹ M. Feitelowitz, *op.cit.*, p. 49.

⁷² A. Paoletti, *op.cit.*, p. 428.

נוסף לכך, על פרניאס, קצין מודיעין, הידוע גם בכינוי "העכברוש" נאמר שעסק ב'מחקר מדעי' עם חצים מורעלים על אסירים יהודיים, כמו במקרה של דניאל שפירא.

M. Feitelowitz, *op.cit.*, p. 49.

⁷³ בכל יום הם לקחו את היהודים החוצה לעלוב בהם ולהכות אותם עם מקלות. באחד הימים הם הביאו קלטת שהכילה נאום של היטלר והכריחו אותם להרים את ידם ולומר "אני אוהב את היטלר, הייל, והייל פיהרר. תוך כדי הם צחקו והורידו את בגדי האסירים במטרה לצבוע על גופם צלב קרס שחור בתרסיס.

N. Strejilevich., *op.cit.*, p. 31.

פדרו מיגל ואנרל אישר בעדותו כי אסירים יהודיים התבקשו להרים את ידם ולצעוק אני אוהב את היטלר.

CONADEP, *op.cit.*, p. 50-51.

⁷⁴ *Ibid.*, p. 48

במרכז המעצר החשאי "Club Atletico" קראו לאחד המענים "הפיהרר הגדול" כי נהג לצעוק על אסירים "הייל היטלר" ובמשך הלילות השמיע הקלטות של נאומיו.

CONADEP, *op.cit.*, p. 71.

⁷⁵ לאחר שחרורו מן הכלא, מלמוד קיבל איומים טלפוניים אונימיים שאמרו: "אנחנו מחסלים את היהודים בכל מקום. עזוב את ארצנו, אם לא, אנו נהרוג אותך כמו כלב".

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 75.

⁷⁶ לאחר שד"ר סלבדור אקרמן נחטף ביוני 1976, מטלפנים אונימיים לרדיו בואנוס איירס, אמרו שהוא נחקר בשל התפקיד ששיחק לכאורה בחטיפתו של אדולף אייכמן בידי סוכנים ישראלים. שלושה ימים לאחר מכן נזרקה גופתו מחוררת הכדורים של ד"ר אקרמן ממכונית.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 74.

הקיום היהודי.⁷⁷ דבר זה משמעותי במיוחד באמריקה הלטינית, היכן שאי קיומה של מסורת פלורליסטית, והזהות היותר קרובה של הקהילות היהודיות עם ישראל ועם הציונות מאשר עם מאפיינים אחרים של זהות יהודית, ביחד, מביאים לכך שהגורם האנטי-ציוני הינו יותר בולט. מבחינת השפה היום יומית, חוסר ההבחנה בין השם "ישראלי" והשם "ישראלית" (כפי שנקראים לעיתים היהודים בארגנטינה) גורם לבלבול בין השניים לא רק אצל האנטישמים.

לא פעם באה לביטוי התפיסה שהקונספירציה היהודית העולמית שולטת בקרמלין (בגלל התפישה המופרזת לגבי מספרם השולט של הוגי הדעות היהודים בקרב המרכסיסטים), בכלכלת ארה"ב (תפישה מופרזת של שליטה ב"וול סטריט") ובתקשורת, כאשר כל זה מתוזמר ממדינת ישראל על ידי הציונות הבינלאומית.

כמו כן, נושא הציונות מתייחס להנחה של חוסר הנאמנות המשויכת ליהודים הארגנטינים ביחס למולדת האם, ובכך מאשימים אותם בבגידה בלאומיות.⁷⁸

אמנון רודין, נציג מחלקת הנוער והחלוץ בסוכנות היהודית בארגנטינה, נעצר ב-1976 עם קבוצה של שליחים ומדריכים מקומיים בעיר קורדובה. הוא סיפר בעדותו כי שמע הערות רבות של סוהרים הטוענים כי "היהודים לא בסדר, הם רק נהנים מהטוב שבארגנטינה, וברגע שהם גומרים ללמוד והם פחות או יותר מסודרים הם לוקחים את הרגליים ונוסעים לישראל במקום לעזור לקידום ופיתוח ארגנטינה".⁷⁹

גם תכני החקירות עסקו בפעילות הציונית, פעילות הקהילה היהודית וביחס היהודים לישראל.⁸⁰ חקירות בנושא ישראל והיהדות עולות גם מעדויותיהם של ישראל אבן שושן ואמנון רודין, שניהם שליחים של הסוכנות היהודית בארגנטינה. ישראל אבן שושן אמר כי הסתבר שבחקירות בני נוער פעילים, החוקרים שאלו הרבה על התנועה הציונית וידעו מושגים רבים בעברית כגון 'פעיל'. בעדותו של אמנון רודין: "החוקרים שהתעסקו איתנו בכל הנושא של המבנה של הפעילות הציונית היהודית, כל הדברים האלו, עשה רושם שהם לא הבינו... מה שבעיקר עניין אותם זה היה העניין הזה של הפעילות החתרנית העוינת... פחות הם התעמקו... בעניין הזה של המבנה, היקף הפעילות וכל הדברים האלו של ההסתדרות הציונית" ובעדותו של גלעד גרינברג אשר מציין כי חקרו אותו באשר למהות הציונות.⁸¹

ברקע הדברים שררה האמונה האנטישמית השכיחה בקשר ("קונספירציה") היהודי והגזמה בהערכת כוחם של היהודים, אשר הדגישה את חוסר האמון באשר לנאמנותם לארגנטינה.⁸² ההתעניינות ב-"חתרנות הציונית"⁸³ במספר מחנות הייתה שיטתית⁸⁴ ומקיפה, ונעשתה לעיתים על ידי חוקרים שרכשו

⁷⁷ E. Kaufman, Jewish dimension, *op.cit.*, footnote 80.

⁷⁸ CO.SO.FAM, *op.cit.*, p. 39.

⁷⁹ ראיון עם אמנון רודין, המכון ליהדות זמננו, תיעוד בעל-פה, תיק מספר 216 (21), האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1991.
⁸⁰ החוקרים היו מעוניינים במשמעות המילים בעברית, ניסו ללמוד אותן, ניסו להבין האם התקיימה הכשרה צבאית בקיבוץ, טבען של התוכניות בישראל, תיאור של בניין הסוכנות היהודית. "הם לקחו את ספרי על ירושלים, הם הקריאו לי פסקאות. לא על מנת להוכיח שהם יודעים לקרוא אלא על מנת להבין את קשרי עם הטרוריסטים של ה"ארגון"

N. Strejilevich, *op.cit.*, p. 53.

⁸¹ ראיונות עם ישראל אבן שושן, אמנון רודין וגלעד גרינברג. המכון ליהדות זמננו, תיעוד בע"פ, תיקים מספר 216(1), 216(2) ו-216(26), האוניברסיטה העברית, ירושלים, 1991.

⁸² ע"פ המידע שהשגנו, הכינו ארכיונים הכוללים שמות וכתובות של תושבים ממוצא יהודי, תוכניות של בתי כנסת, של מועדוני ספורט, חנויות... השוטרים אמרו לנו שהיהודי הטוב היחיד הוא יהודי מת.

A. Paoletti, *op.cit.*, p. 281.

⁸³ אלחנדרה חיימוביץ' וגריסאלה חאונה נחקרו על ידי קפטן ארנסטו גישרמו בריירו הרנדס על היהודים, הקשרים להשתלט על העולם ועל החדירה הציונית בתוך השמאל. מתוך תיק משרד החוץ ארכיון המדינה (א"מ) חטיבת משרד החוץ (ח"צ), תיק מספר 7118.

⁸⁴ עו"ד לא יהודי, אוסולדו אקוסטה, העיד במשפט של החונטה הצבאית כי "חוליין הטורקיי" ביקש ממנו לקבל את "המשימה החשובה" של הכנת דו"ח מפורט על חדירת ציונות לארגנטינה". מאחר והוא לא ידע כלום על הנושא, סופקו לו עלונים וספרים על מנת להתחיל. סייעה לו אשה יהודייה בשם סלינה. קצינים רבים הביעו עניין בעבודה שאורכה היה כמה מאות עמודים.

מומחיות בכל הנוגע לחיי הקהילה היהודית⁸⁵ בארגנטינה ולעיתים אף בשפה העברית.⁸⁶ בין העצורים הראשונים לאחר ההפיכה הצבאית היה חיים פומפס (Jaime Pompas), ראש הקהילה לשעבר בקורדובה, ששוחרר רק אחרי התערבותו הנמרצת של ראש ה-DAIA נחמיה רזניצקי (Nehemia. Reznitzky) בנו, מרקוס רזניצקי (Marcos Resnitzky), נחטף במאי 1978 והקשר של החטיפה להתבטאויות פומביות נגד אנטישמיות שהשמיע אביו הוא ברור. קרוב לודאי שלחץ חיצוני, כולל התערבותו של מזכיר המדינה האמריקני, סירוס ואנס (Cyrus Vance), הוביל לשחרורו של מרקוס. הוא הובא לבית הוריו במכונת בלתי מסומנת, כמו אלה שהיו בשימוש סוכני הביטחון של הממשלה. גם אלחנדרה חיימוביץ Alejandra (Jaimovich), בתו של לואיס חיימוביץ, ראש הקהילה היהודית בקורדובה, נחטפה. אביה התפטר מתפקידו והקדיש את עצמו, יחד עם בני משפחתו, להצלתה, אך ללא הועיל.

גם אם הרוב המכריע של הקורבנות היהודים לא היו ציוניים – ואולי חלק אף היו אנטי-ציוניים, הרי שהמקרבנים לא האמינו בהשערה זו, כי הרי "כולם עוזרים זה לזה".⁸⁷ היהודים מהווים חלק בקונספירציה בינלאומית וקפיטליסטים, אך כעת הממד שמתווסף לתמונה הינו, התזמור של כל המזימה מציון, מירושלים. ההאשמה כלפיי טימרמן היתה היותו "שמאל ציוני".⁸⁸ הכסף היהודי מממן את החתרנות הטרוריסטית.⁸⁹ בחקירות, יהודים התבקשו לגלות את הקשר בין ישראל לארגוני גרילה ולפעילות ריגול בפרט.⁹⁰ במקרה אחד חשב הקורבן לציין את הקשר עם ארגון יהודי ולא עם הגרילה, אך זה גרם להתנכלות נוספת.⁹¹ אולם, עדות אחרת טוענת שהמקרבנים העדיפו לא לחסל אותו עקב הקשרים שלו לתנועה הציונית.⁹²

בכלא אל אולימפו (El Olimpo), חוקרים התמקדו ב"פרוטוקולים של זקני ציון" ואחת האסירות היהודיות, עו"ד סלינה ורקר (Celina Verker) נדרשה אף להכין ניתוח טכסט. מרקוס רזניצקי (Marcos Resnitzky) נאשם על ידי חוקריו כי שימש בלדר של הקונספירציה היהודית העולמית.

למרות שהוא לא הצליח להביאה לדפוס, מספר עותקים מודפסים נכרכו והופצו בקרב מספר קצינים במשטרה הפדרלית, רשויות הכלא והצבא.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", p 487.

אסיר יהודי בשם אנריקה פוקמן התבקש לעשות מחקר דומה ב-ESMA. הוא מצא מחקר קודם במיקרופילם.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 88.

⁸⁵ "הקצין שחקר אותי שאל מי נמצא ב"שלטון הנסיכים" (גירסה פופלרית מקומית ל"פרוטוקולי ציון). דיברנו גם על טימרמן ועל פעילויות ארגון הביטחון של הקהילה היהודית..." "אני חושב שלקחו אותי כדי לוודא אינפורמציה מפי יהודי קשור לפעולות ביטחון בקהילה היהודית." עדותו של דניאל פלדמן בפני הוועדה הבין-משרדית.

⁸⁶ "מומחים" מאומנים במיוחד, שהתמצאו היטב בביטויים עבריים מסויימים, מנהגים יהודיים, זהותם של עובדי הסוכנות היהודית וארגוני הפנימי של בניין הסוכנות היהודית, הובאו במיוחד לפן זה של החקירה.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 87.

⁸⁷ אומנם נכון כי בחקירות של היהודים, החוקרים הדגישו את היותם ציונים, דבר שבא לידי ביטוי בעצם ההזדהות עם ישראל. גם כאשר הנחקרים לא חשו ציונים, זה לא שיחרר אותם משידוך זה ע"י כוחות הדיכוי. לכן עצם היותם יהודים מחזק את קשרם עם ישראל בייני המענים. מתוך מכתב שנשלח ע"י מרקוס ויינשטיין, הערות על דו"ח הוועדה הישראלית, אוקטובר 2002.

⁸⁸ בחקירתו, הועלו שאלות בנוגע להיותו יהודי וציוני שנוסע לישראל.

J. Timerman, *op.cit.*, p. 89.

⁸⁹ "את היהודים הענישו רק בשל עובדת היותם יהודים ואמרו להם כי החתרנות נתמכה כלכלית ע"י DAIA והציונות הבינ"ל,

וכי הקמת ה- pozos (מרכזי מעצר חשאיים) נתמך ע"י ה- ODESA (ארגון בינ"ל לתמיכה בנאציזם)".

CONADEP, *op.cit.*, p. 74.

⁹⁰ הסיפור של מעצרו הממושך של יצחק חקובו גרוסמן התחיל "בפקודת חטיפה" שלו כסוכן ה"מוסד" אך בחקירות הוא אושם כגזבר קבוצת הגרילה "מונטונרוס".

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", footnote 86.

⁹¹ "אבל כאשר שאלו אותי אם אני משתייך לתנועה יהודית, אמרתי שכן. לכן החלו לומר לי: 'משה, אתם הציונים רוצים להעביד את כולנו, ודברים דומים'..." "בחקירות, תמיד הדגשתי את היהדות. תמיד קיבלתי עלבונות כמו: 'משה, יהודי חרא'. אבל החלק החמור ביותר, בגלל מה שאמרתי, בנוגע לאנטישמיות, במהלך אחד מהעינויים, עינו אותי במלמד בקר חשמלי. בזמן שהם מענים אותי שמו לי בשני צדי האוזניים מוזיקה ערבית, אמרו לי: 'רוסי קטן, נראה מה תעשה כעת!'. בנוסף, ציינו בפני מספר פעמים את 'תוכנית אנדיניה', בעוד הם אומרים כי היהודים מתכוונים לתפוס ולשלוט בפטגוניה".

Comite Israeli de Familiares Desaparecidos, A y B/ 1984)

⁹² עדויות בפני הוועדה של המשפחות על אנטישמיות במעצר בני משפחת Kreplaj.

מספר לא מבוטל של אסירים יהודים נחקר ללא הרף על תכנית "אנדיניה" (Plan Andinia),⁹³ שנחשבה למזימה של יהדות העולם להקים מדינה יהודית, שנייה לישראל, בדרום ארגנטינה.⁹⁴ היהודים המעונים נדרשו לגלות את פשר הקשר היהודי להשתלט על ארגנטינה,⁹⁵ ונשמעו טעונים על מזימה יהודית לחלוקתה של ארגנטינה לשתיים.⁹⁶

מספר אסירים נשאלו על פשר נסיעותיהם התכופות לישראל, האם הם עוברים אימונים צבאיים בקיבוצים, פרטים על מבנה הסוכנות היהודית בבואנוס איירס, תוך שמודגש בפניהם כי נושא שני בחשיבותו, לאחר הטיפול בחתרנות, היא "הבעיה היהודית" עליה כבר החלו לעבוד באיסוף נתונים.⁹⁷ הגם שבמרבית החקירות היתה קיימת ערבוביה שלמה בין המושגים יהדות וציונות, במקרים מיוחדים עשו החוקרים אבחנה בין שניהם.⁹⁸

4. מספרם היחסי הגבוה של היהודים מקרב הקורבנות

גם הממד הכמותי מעלה תהיות. באותה תקופה היו היהודים פחות מאחוז מכלל האוכלוסייה. מפאת בסיס נתונים משתנה ממקורות שונים, קיים קושי להגיע לנתון מוסכם באשר למספרם ביחס לכלל הקורבנות. אף על פי כן, לפי מרבית ההערכות, עולה כי מספרם היחסי של יהודים מקרב כלל הקורבנות מגיע לכ- 10%, פי עשרה מחלקם באוכלוסייה.⁹⁹

כבר באותן שנים הייתה מקובלת הסברה שיש סיבה לגיטימית למעצרים ולהיעלמויות. גישה זו קיבלה את ביטוייה באמרה שהיתה נפוצה בקרב הציבור הרחב: "זה קרה בגלל משהו ולא בלי סיבה" (Por algo !).¹⁰⁰ אין ספק שאחת הסיבות לכך נעוצה בחלקם היחסי הגבוה של היהודים בקרב בעלי המקצועות החופשיים (עיתונאים, עורכי-דין, מדענים, פסיכולוגים, סוציולוגים וכדומה), שהיוו מטרה עיקרית של שלטון הדיכוי. סביר להניח, שהיהודים היו מיוצגים באופן גבוה יחסי בקבוצות הגרילה העירונית וגם בקבוצות פוליטיות וחברתיות לא אלימות שהתנגדו למשטר. יתרה מזאת, שוליים רחבים של טעות בזיהוי הגורמים "החתרניים" הובילו לקורבנות נוספים (בני משפחה, חברים, עמיתים, מי שהופיעו בפנקס טלפונים של אחד הקורבנות וכדומה). לא מן הנמנע, שמפאת תפיסה מוגזמת זו של גורמים שלטוניים את

⁹³ חואן רמון נאסאר, מנהל עיתונו של טימרמן שגר בעיר הדרומית Trenque Lauquen מעיד שבאחת החקירות נשאל אם הוא מכיר את תכנית "אנדיניה", שלפיה ישראל עומדת להשתלט על חלק מפטגוניה. מתוך: דו"ח הוועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת היעלמותם של בני אדם, שם, עמ' 50.

⁹⁴ בספריו, הוא מפרט את החקירה בנוגע לתוכנית "אנדיניה" עם שאלות כגון: "כמה כוחות מדינת ישראל תהיה מוכנה לשלוח? אם אתה ציוני למה לא עזבת לישראל?" וניחש מתוך תשובתו המתחמקת: "קדימה, טימרמן, אתה אדם אינטליגנטי. תן לי לתת לך הסבר כדי שנוכל לרדת לעומקם של הדברים... ישראל יצרה שלוש מרכזי כוח בחו"ל... אחד מהם היא ארה"ב, היכן שכוחם של היהודים ברור... השני הוא הקרמלין, היכן שלישראל יש גם השפעה משמעותית... מרכז הכוח השלישי הוא ארגנטינה... שוק כלכלי, מקור מזון ונפט, הדרך לאנטרטיקה." בזמן מעצרי ב-1977, היתה אובססיה לגבי נושא הציונות. לעיתים, מחוץ למסגרת הרשמית של החקירות הם היו משוחחים איתי דרך סורגי התא שלי על ציונות וישראל, מנסים לצבור מידע ורושמים הערות." י. טימרמן, אסיר ללא שם, תא ללא מספר, (הוצאת ספרים דומינו; ירושלים, 1981), ע"מ 75-76.

⁹⁵ ועדה בין-אמריקאית לזכויות אדם, OAS, דו"ח על מצב זכויות האדם בארגנטינה ציינה פרק בשם "המקרה של היהודים" E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", p. 407.

⁹⁶ "מה רוצים היהודים? האם רוצים לחצות את ארגנטינה לשתיים?" עדות בקשר לחטיפתה של אלחנדרה חיימוביץ' בפני הוועדה.

⁹⁷ Ibid., footnote 72.

⁹⁸ חוקר העלה השערה בנוגע לשירותי מרכז המודיעין "הוא שאל אותי: האם אתה יהודי? עניתי שכן והוא המשיך: 'אין לי שום דבר נגד יהודים, אבל אם יש עמדה מנוגדת לציונות, שהיא ארגון עולמי שחודר במטרה להרוס את בסיסי הלאומיות, אז קיימת קבוצת אנשים שחייבים להיות ארגנטינאים, החושבים כל הזמן לתת כסף לזרים, לארץ זרה."

CO. SO. FAM., op.cit, p. 106.

⁹⁹ הנתונים שנערכו ע"י א. קאופמן, CO. SO. FAM. ואחרים מעריכים כי אחוז הנעלמים היהודים צריך להיות בין 11% ל-15% מהכלל, כלומר בין 12,000 ל-20,000 קורבנות.

¹⁰⁰ במאמץ להצדיק את הריחוק של ה-DAIA מהצלת עצורים יהודים (בדרך כלל הם לא כונו "יהודים", אלא מ"מוצא יהודי"), הנשיא דאז הביא ציטוטים נבחרים של הרב מרשל מאירי ושל פרופ' לימובסקי, שניהם חברים בארגון CONADEP.

E. Kaufman, "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983", p. 458

היהודים כבעלי פוטנציאל אופוזיציוני גדול יותר מהיקף השתייכותם הממשי לקבוצות אופוזיציה, הובילה "להעדפתם" בסדר הקדימות בביצוע המעצרים והחיסולים.

גורמים אלה מספקים הסבר חלקי בלבד למספרם היחסי הגבוה של יהודים בקרב כלל הקורבנות. עדיין עומדת בעינה השאלה בדבר השפעת הגורם העודף של האנטישמיות על ביצוע המעצרים. יש גם לקחת בחשבון שבמסגרת הביזור הרב של הדיכוי פעלו פיקודים של אותם המפקדים אשר פיקחו גם על החקירות. שאלה זו דורשת התייחסות נוספת.¹⁰¹ מצד אחד אנו מוצאים את אלה השוללים בתוקף את הייחוס ליהדותם כגורם שהשפיע על תפיסתם, הסבר שהיה משותף אז גם לממסד הקהילה היהודית ולפעילי השמאל. מצד שני, חוקרים ומנהיגים של ארגונים יהודים העריכו שהממד האנטישמי היה קיים אצל אותם האנשים לאורך כל התהליך, מהמעצר¹⁰² ועד ביצוע הרצח.¹⁰³ גישה זו הוצגה על ידי הליגה היהודית נגד השמצה בבית הנבחרים בארה"ב. מגוון דעות אלו נמצא גם בקרב חברי הוועדה.

לפי מסקנות ה-CO.SO.FAM, בנוסף לסיבות הסוציו-כלכליות וההנחה הנכונה בדבר מעורבות יחסית יותר גבוהה של היהודים בקבוצות אופוזיציוניות, המספרים הגבוהים שלהם בקרב הקורבנות נובע מממד האנטישמיות של השלטונות, ומוסבר:

- בתפישה המוגזמת של מעורבותם של יהודים בפעילויות אופוזיציוניות, המתגלים גם מטבעם כמסיתים, עקב היותם קפיטליסטים, קומוניסטים המסוכנים לעולם המערבי והנוצרי, וכציונים החשודים בנאמנות כפולה.
 - סביר להניח כי היתה מגמה בקרב השלטונות לבחור ביהודים בתדירות גבוהה יותר ובאופן מכני, דבר שבא לידי ביטוי הן במעצר החשודים והן בבחירתם מקרב העצירים לשם העברתם למותם (טרנספר או "הפתרון הסופי").
 - קיומם של מוסדות יהודיים שפעולתם עוררה חשדות לפעילות בעלת אופי חתרני או אנטי-ארגנטיני בקרב אנשי מנגנון הדיכוי.
 - סיבות אחרות, אמיתיות או מדומות, בעלות אופי חברתי, פוליטי, אידיאולוגי או בלתי ברור, הנובעות מדפוס דיפוזי בהגדרת "האויב" של אנשי הדיקטטורה הצבאית. סיבות אלו גרמו לחיסולם ההמוני של אזרחים ארגנטינים ללא קשר למצבם או מוצאם.¹⁰⁴
- כאמור, עקב הביזור, פעולות הדיכוי של השלטון התנהלו ברמות שונות של אכזריות. אך המעצר, החקירה, המאסר במחנות לא-רשמיים ובסופו של דבר "ההעברה" אל ההמתה, לא היו באחריות יחידות שונות. אנטישמיות השפיעה גם על ההשמדה של אסירים יהודיים. בסיירה צ'יקה (Sierra Chica), כל העצורים חולקו לשלוש קבוצות: G-1 - אלה שלא ישוחררו כל זמן שנמשך השלטון הצבאי. G-2 - אלה שאפשרות שחרורם סבירה. G-3 - אלה שישוחררו בעתיד הקרוב יותר. אדוארדו גרוצקי העיד כי מרבית האסירים היהודים הושמו בקבוצה G-1.¹⁰⁵ כמו כן, מבין 20 החטופים של המרכז הלאומי לאנרגיה אטומית, היו 7 יהודים, איש מהם לא חזר.

¹⁰¹ ראה התייחסות מיוחדת ל"פעולות אנטישמיות בזמן החטיפה או המעצר" בדו"ח של ה-DAIA ע"מ 12-13.
¹⁰² לעיל יש התייחסות לכך שצלבי קרס נמצאו לא רק במרכזי מעצר אלא גם צוירו על קירות בתייהם של כמה קורבנות יהודים שנחטפו.

¹⁰³ "כפי שכבר צוין בדו"ח הזה לגבי היחס המפלה לעצורים היהודים, קודם כל ניתן לאשר כי פעולות דומות נעשו גם בתהליך בחירת הקורבנות ובתהליך המעצר. במובן זה, חשוב לציין שבקרב המנגנונים שלקחו על עצמם את שלבי הדיכוי השונים, לא היו הבחנות משמעותיות. אלה שעסקו במעצרים לא היו שונים באופן מהותי מהמענים ולעיתים קרובות היו מתחלפים. אותן הקבוצות שעסקו בחטיפות, היו במקרים רבים אחראיות על החקירות ובמקרים שונים אף לרציחתם של הנעדרים".

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 54.

¹⁰⁴ *Ibid.*, pp. 60-61.

¹⁰⁵ E. Kaufman, *Jewish dimension*, footnote 43.

מתוך 10 רופאים, מחציתם יהודים, שנעצרו ביוני 1978 ביחד, יצאו לחופשי תחילה רק חמשת הלא יהודים, וזאת למרות החלטת בית המשפט לאחר שנה לשחרר את כולם לאלתר. שנתיים מאוחר היהודים שבקבוצה היו עדיין במעצר.¹⁰⁶ נוכח עובדה זו, בצירוף היעדר מדיניות שלטונית מוצהרת של אנטישמיות, סביר להניח, שבכל אחד מהשלבם הללו נקבע היחס ליהודים על ידי הפיקוד המקומי וכי אותו דפוס אנטישמי שמתואר בשלב החקירות הוביל, בסופו של דבר, גם להוצאתם להורג של יהודים רבים יותר. לא מן הנמנע שיהודים רבים יותר מתו במהלך העינויים, עקב ה"טיפול" החמור יותר.¹⁰⁷

היות ואותן הקבוצות היו אחריות לטיפול מההתחלה ועד הסוף, יתכן ואותם דפוסי התנהגות הופיעו בכל השלבים. כמו כן, לא פעם החרימו החוטפים ספרים בעברית,¹⁰⁸ כתבו על קירות חדרי משפחות הקורבנות סיסמאות אנטישמיות, סמלים נאציים,¹⁰⁹ ובזכות ישו.¹¹⁰

עדות אחרת הציגה את סיפורו של ד"ר סנטיאגו ברוכשטיין (Dr. Santiago Bruchstein), שהגיש תביעה נגד הצבא על רצח בתו אידה (Aida) בת ה-24. הוא נגרר מביתו, שם שכב מחלים מהתקף לב ונלקח, ללא התרופות שלו, בידי אנשי צבא שצעקו לעברו הערות אנטישמיות.¹¹¹ ד"ר ברוכשטיין לא נראה עוד בחיים."

112

עדות בקשר לחטיפתה של מטילדה איציגסון דה גרסיה (Matilde Itzigsohn de Garcia) לא נראית יוצאת דופן.¹¹³

גם קריאות גנאי¹¹⁴ שחזרו על עצמן, כגון, "מוות ליהודים". יתכן שהוסיפו לדבקות למטרה זו.¹¹⁵ לעיתים היותך יהודי נתפס בין כותלי הכלא כגזר דין מוות. לפי עדותה של קראגה "השוטרים היו באים ושאלים אותם האם היהודים נרדפים בארגנטינה. אם הם היו אומרים 'לא', היו חוטפים מכות ונאמר להם: כן, כל היהודים ירצחו, כולנו נאצים. אך אם הם [היהודים] היו אומרים: 'כן', הרי גם אז היו מכים בהם ואומרים: זאת אומרת שגם אתה טוען שזכויות האדם מופרות בארגנטינה?"¹¹⁶

¹⁰⁶ בקשת השיחרור טופלה על ידי ה- DAIA והרופאים חזרו לביתם ביוני 1981 (תשובת ה- DAIA בספרו של L. Senkman (ed.) *El Antisemitismo en Argentina*, p. 418.

¹⁰⁷ "חוליאן הטורקי" הידוע לשמצה, באחד המקרים של צעיר יהודי החבר במפלגה הקומוניסטית התומכת במוסקבה, "לפני שהחל בשגרת העינויים החדיר לו מקל של מטאטא בפי הטבעת" ואחר כך חיבר אותו למלמד בקר חשמלי בעוצמה המקסימלית של 220 וולט, שיטה שהביאה למותו. כאשר ברה"מ דרש את שחרורם של חברי המפלגה הקומוניסטית, אמר המענה: "עדיף שהיהודי בן הזונה מת, מאשר היו משחררים אותו." מתוך מסמך מה- 8 לאפריל 1999, שהוצג לפני הועדה ע"י מריו ססאר ווילאני.

¹⁰⁸ עדותו של חקובו צ'יסטר בפני הועדה.

¹⁰⁹ במקרה השבי של משפחת בורנשטיין, החוטפים ציירו צלבי קרס בחניית הבית. "עדות שהוגשה לליגה נגד השמצה (ADL), העד העדיף להישאר אנונימי, ועדה הישראלית של המשפחות, עמ' 30.

¹¹⁰ כמו כן, באחת הפריצות לבתים, כתבו החוטפים על הקיר את הקריאה: "יחי המלך הנוצרי", ו"ישו המושיע", ועוד שחזרו על הקריאה "למען האל והמולדת".

CONADEP, *op.cit.*, p. 72.

¹¹¹ בזמן שהוציאו אותו מהבית החיילים צעקו לעברו: "יהודי בן זונה, איך העזת להעמיד לדין את הצבא?". ד"ר בורשטיין, חולה לב, לא נראה עוד בחיים."

CO.SO.FAM, *op.cit.*, p.154.

¹¹² *Ibid.*

¹¹³ "לאחר היעלמות אחותי, אמא ואני נסענו לביתם ב-Bernal וראיתי איך השאירו את הבית. שברו הכל, הוציאו אפילו את המנועים של המקרר ומכונות הכביסה"... "וצבעו בקירות קללות על ה"מונטונרוס" ועד "רוסיה אנחנו נמצא אותך". עוד לפני ההפיכה יתכן והקבוצה הצבאית למחצה (Triple A (Alianza Anticomunista Argentina) שהיו נאצים טיפוסיים, גם כתבו על הקיר: "יהודיה בת זונה אנחנו נהרוג אותך". "לאחותי נודע לא מזמן שבמספנה בה עבדה אמא, היו מחלקים עלונים שהתייחסו לאמא שלנו כאל "היהודיה". עדויות בפני הועדה בקשר לחטיפתה של מטילדה איציגסון דה גרסיה.

¹¹⁴ במקרה של חטיפתם של א' ו-ב', שביקשו לשמור את זהותם בסוד, ב' מספרת שברגע שאנשי הביטחון הגיעו לביתה במטרה לחטוף או לעצור אותה, החוטפים צרחו לעבר הוריה: "יהודים- אתם חרא! במקום לאסוף כסף, הייתם חייבים לשמור על הבנות שלכם!"

¹¹⁵ היה כתוב "למען המולדת, הרוג יהודי" או גרסה שונה "היהודי הטוב היחיד הוא היהודי המת" (הביטוי הראשון הוא של בתיה מולדבסקי, מתוך עדותה בפני הועדה הישראלית של המשפחות, עמ' 14 והשני מוזכר בדו"ח של אוסקר אלפרדו גונולס והורסיו גישרמו סיד דה לה פז, בדו"ח של אמנסטי, עדות בנוגע למחנות העזרים הסודיים בארגנטינה.

Amnesty International Publications, Annual Report, 1980 p. 36.

מוזכר בהתבטאויות בעל-פה של הסוהרים ועל קירות התאים של האסירים היהודים.

¹¹⁶ Comite Israeli, *op.cit.*, p. 21

5. סבל משפחות הקורבנות

הסבל הנוראי שנגרם לבני המשפחה מתועד כמעט בכל העדויות. תחושת האובדן מלווה באי-וודאות ובשאלות כגון: האם פעולת החיפוש לא מסכנת בני משפחה אחרים? האם לפנות במחאה גלויה לארגונים בינלאומיים או להתרכז אך ורק בשתדלנות? להמתין או לפעול כעת? מעל לכל, אי-מציאת הגופה, ברוב המכריע של המקרים, איננו מאפשר סגירה נפשית ומעשית כאחד של שלב כה ראשוני בתהליך ההתמודדות עם האובדן. גם אם התקווה שבן המשפחה האהוב עדיין קיים הולכת וקטנה, חוסר הידיעה על מקום הקבורה האפשרי מותיר את הפצע פתוח. הזעם ותחושת הבידוד לא מרפה מקרובי המשפחה.

מספר לא מבוטל של יהודים היה בין החטופים שעבורם נדרש תשלום כופר.¹¹⁷ ניתן לשער שהעדפה שלילית זו הושפעה מאותה תפיסה מעוותת של עוצמתם הכלכלית. התפיסה שמקנה כוח כלכלי עצום ליהודים, יתכן שהשפיעה במידה רבה על ההתמקדות בתעשיינים ממוצא יהודי למטרות חטיפה.¹¹⁸ לא מעט משפחות נדרשו לתת סכומי כסף משמעותיים תמורת מידע על מקום הימצאותם של יקיריהם, שלרוב היה מידע כוזב.¹¹⁹ בעדויות בקשר לחטיפתו של ואלטר רוזנפלד (Walter Rosenfeld) העידה אימו, אאידה, כי:

"כן, כמובן, עינו את בני בגלל היותו יהודי. חתני, שאז היה חבר של בתי, שרת בשרות סדיר חובה בצבא ארגנטינה. במקרה הוא סיפר שהיה עם קולונל בوسی (Bossi) שבעצמו היה אחד המענים. כשבני נעלם שאלתי את חתני אם הוא מכיר איש צבא שיכול לתת מידע על בני. הוא יצר קשר עם איזה קולונל שבא לביתי. מעולם לא ידעתי מי הוא היה, אבל רציתי לקבל מידע. הוא אמר שהוא יעזור במה שאפשר, אבל שזה יעלה כסף. המצב הכלכלי שלי לא היה טוב, אבל האחים שלי עזרו לי. אחד האחים שלי עזר לי כלכלית. הקולונל היה בא ומספר שראו אותו, וכל פעם בא וביקש כסף. הוא שיחק אתי, כל פעם נתן נתונים לא ברורים וחזר שוב. מה שביקשתי זה שיעבירו אותו למקום חוקי ולדעת האם הוא בכלל עוד קיים, שיהיה בבית סוהר וכך אדע שהוא בחיים. הקולונל לקח את הכסף שנתנו לו ואמר באיזה יום, שהוא מצטער אבל העבירו את ואלטר. [הוא הוסיף] שהיה משהו נגדו, כי הוא היה יהודי ולכן קיבל טיפול קשה. וזה דבר שלא אשכח לעולם. אני כל כך בטוחה, לא בגלל שאני מתארת זאת לעצמי, אלא האיש אמר לי במפורש: 'לצערנו, ביהודים מטפלים בצורה גרועה יותר'."

אסירים יהודים סיפרו שנדרשו לסייע בחשיפת פרטים על יהודים אחרים אמידיים.¹²⁰

6. סיכום

הסבל הפיסי והביטויים המילוליים של אנטישמיות לא מותירים ספק באשר לעובדה שהדיכוי כלל מרכיבים של גזענות ושנאה כלפי יהודים.

"אם משווים את הפעולות האלימות שביצעו משטרים אחרים שבאזור הדרומי [של אמריקה הלטינית], כולל אלה בהן אחוז הקהילה היהודית מתוך האוכלוסייה הכללית לא היה שונה באופן משמעותי מזה

¹¹⁷ במקרה של חוזה סידרמן, הוא נחטף בליל ההפיכה, עונה בברוטליות והתעללו בו בשל היותו יהודי, נלקחו ממנו רכוש ונכסים באופן בלתי חוקי בסך כולל של יותר מ- 25 מיליון דולר...[הוא] מאוחר יותר זכה בהסכם פשרה מול הרשויות הארגנטינאיות שאולצו להודות שהתעללו, עינו ורימו אותו.

M. Feitelowitz, *op.cit.*, p. 248.

¹¹⁸ ההנחות הקושרות את התעשיינים היהודים עם המערכת הבנקאית הקפיטליסטית ופעולות החתרנות המרקסיסטיות תוגמלו בפרסומים סנסציוניים במיוחד בזמן "פרשת גראוור" שהביאה למאסרם של חברי היהודים והודגשו רק השמות ממוצא תנ"כי.

CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 60.

¹¹⁹ ראה את הפרק העוסק בתפיסה בלתי חוקית של נכסים: סחיטה, בדו"ח של DAIA, ע"מ 17-18. ¹²⁰ האסירה לשעבר, מרים לויט, מספרת: "ההתנהגות הכללית אופיינה באנטישמיות עמוקה. בהזדמנות אחת שאלו אותי אם אני מבינה יידיש, עניתי שלא, שאני מבינה רק מעט מילים. למרות זאת, הכריחו אותי להקשיב להקלטה של שיחת טלפון. המשוחחים היו כנראה אנשי עסקים ממוצא יהודי, שדיברו יידיש."

A. Paoletti, *op.cit.*, p. 281.

שבארגנטינה, ברור שהן מבחינה כמותית והן מבחינה איכותית, רמת ואופי פעולות האפליה במדינה זו היו באופן בולט ברמה גבוהה יותר. קביעה זו מקבלת אישור מלא הן בחומרת הטיפול וההשפלה והן במספר הגבוה של הקורבנות היהודים.¹²¹

השאלות הבלתי נלאות בעת החקירות היו נגועות בסקרנות חולנית בכל הקשור לתרבות היהודית ולאישים יהודיים מפורסמים, גם הן מאשרות זאת.¹²²

לפי טימרמן, "אתה יכול לשנוא אסיר פוליטי על שום השתייכותו למחנה היריב, אך אתה יכול לשכנעו לשנות את דעתו..."¹²³ אך כיצד אפשר לשנות את היהודי? זו שנה נצחית, אינה משתנה לעולם, מושלמת, בלתי-נמנעת, לעולם בלתי-נמנעת.¹²⁴

לבסוף, מה שניתן ללמוד ממקרה בודד יכול להדגיש את הרלוונטיות של היות הקורבן יהודי לבין "הטיפול המיוחד" בקורבנות אלה.

לא פלא שהקיצוניים בכת הצבאית ראו בטימרמן, שנולד ברוסיה, היה מיוחד עם שגריר ארה"ב והגדיר עצמו ציוני, כראש החץ של הקונספירציה הבינלאומית נגדם.¹²⁴

נסיים פרק זה עם המחשה מאלפת לתפיסה המעוותת, הרואה ביהודים ובציונות שורש כל רע ובסיס לכל מה שעוין את ארגנטינה. זו באה לידי ביטוי מוחשי בציר המורכב של "עץ החתרנות", תרגום של כרוז, שמצא בבואנוס איירס ד"ר זאב רוזנהק בעת שירותו הצבאי בתקופה הנידונה.

העדויות שהוצגו בפני הועדה וחומר העדויות שנאספו על ידי גופים אחרים, מוכיחים מעל לכל ספק את בולטות הממד האנטישמי. יתכן שמעשים אלו שימשו גם רקע והסבר כיצד גורמים טרוריסטים מזרח תיכוניים יכלו לפעול תחת חסינות ובקלות בלתי נסבלת, כאשר התרחשו האירועים הטרגיים מאוחר יותר, זה של פיצוץ שגרירות ישראל וזה של הבניין הקהילתי היהודי המרכזי בבואנוס איירס.

¹²¹ CO.SO.FAM., *op.cit.*, p. 59

¹²² "חקירת אויבים היתה משימה; אבל חקירת יהודים היתה תענוג או קללה. עינני אסירים יהודים תמיד הניבה רגע של בידור לאנשי הביטחון הארגנטינאים, רגע מהנה." י. טימרמן, שם, עמ' 69.

¹²³ שם.

¹²⁴ על-פי מסמך סודי בו הרב מרשל מאייר דיווח על הרושם של שגריר ארה"ב, קסטרו, לאחר פגישתו עם גנרל קמפס באשר לדרישה לשחרר את חקובו טימרמן: "קראתי על האנשים האלו, אבל קשה להאמין לזה כאשר אתה מסתכל לתוך עיניהם. הוא [קמפס] רוצח אמיתי-קצב. אני מעולם לא שמעתי כל כך הרבה אנטישמיות נתעבת. אתה לא יכול לדמיין איך זה. הוא יכול להיות האדם שיפתח את השסתום. למעשה, זה מה שהוא היה רוצה לעשות. שנאתו לטימרמן לא תיאמן ואין בי ספק שזה בגלל יהדותו. הוא המשיך לומר שטימרמן הרעיל את מוחם של אנשים צעירים ושהוא לעולם לא ישוחרר. תנו לו להירקב במאסר הבית היו דבריו." מברקים מספר 222 ו-223 של השגריר, ד. שמורק, מתאריך ה-22 באוגוסט 1979.

ביבליוגרפיה

- בתורי, א., "שלטון אימים בארגנטינה", תמורות, סיוון-תמוז, תש"ס.
- טימרמן, י., אסיר ללא שם, תא ללא מספר, הוצאת ספרים דומינו; ירושלים, 1981.
- עדויות שונות במסגרת תיעוד בעל פה- המכון ליהדות זמננו, האוניברסיטה העברית ירושלים, 1991.
- דו"ח הועדה הלאומית של ארגנטינה לחקירת היעלמותם של בני אדם, לעולם לא עוד, ארגנטינה, 1998.
- J. Adin, "Nationalism and Neo-Nazism in Argentina", Dispersion and Unity, (March 1973), pp. 131- 138.
- H. Avni, "Antisemitismo en Argentina: las dimensiones del peligro", in Senkman L., Sznajder M. with Kaufman E., El Legado del Autoritarismo, (Buenos Aires, Grupo Editor Latinoamericano, 1995) pp. 197-216.
- H. Avni, *Argentina and the Jews: a history of Jewish immigration* / Haim Avni ; translated from the Hebrew by Gila Brand, Tuscaloosa : The University of Alabama Press, 1991.
- Feitlowitz, M., A Lexicon of Terror, NY: Oxford University Press, 1998.
- Hodges, D. C., Argentina's 'Dirty War' - An Intellectual Biography, Austin: University of Texas Press, 1991.
- Kaufman E., "Análisis de los Patrones Represivos en el Cono Sur: los regímenes militares argentinos" en L. Senkman, M. Sznajder con E. Kaufman, "El Legado del Autoritarismo", Buenos Aires, 1995.
- Kaufman, E. y B. Cymberknopf, "La dimensión judía en la represión durante el gobierno militar en la Argentina (1976- 1983)", en Senkman, L. (Compilador), El antisemitismo en la Argentina, Buenos Aires, Centro Editor de América Latina, 2da edición, 1989.
- Kaufman, E., "Jewish Victims of Repression in Argentina under Military Rule, 1976-1983"; Holocaust and Genocide Studies, Vol. 4, 1989. pp. 479-500.
- Madres de Plaza de Mayo, Cantos de Vida, Amor y Libertad, Buenos Aires: Ediciones La Campana, 1984.
- Meyer, M., en "Ensayo sobre Judaísmo Contemporáneo - Antisionismo y Antisemitismo", Rumbos, Junio-Agosto, 1983.
- Partnoy, A., The Little School: Tales of Disappearance and Survival in Argentina, Pittsburg and San Fransisco: Cleis Press, 1986.

Paoletti, A., Como los Nazis, Como en Vietnam, Los campos de concentración en la Argentina, Buenos Aires: Ediciones Asociación Madres de Plaza de Mayo, 1996.

Simonovich, J., “Desaparecidos y antisemitismo en la Argentina 1976 - 1983. Las respuestas de la comunidad judía, en L. Senkman, El Antisemitismo en Argentina, Buenos Aires, Centro Editor de América Latina, 2da edición, 1989.

Strejilevich, N., Una sola muerte numerosa, Miami, Florida, North-South Center Press, 1997.

Timerman, J., Prisoner Without a Name, Cell Without a Number, (translated from Spanish), 1988, New York: Vintage Books Edition, 1982.

Verbitsky, H., Civiles y Militares, Buenos Aires: Editorial Contrapunto, 1987.

Daily News Bulletin, Jewish Telegraphic Agency, June 26, 1976.

Jewish Bulletin of Northern California Online, September 20, 1996.

Nueva Presencia, septiembre 7, 1984, (Año VII, No 375, p. 6).

Semana, Jerusalén, septiembre 12, 1978.

Amnesty International Publications, Annual Report, 1980.

Comisión Nacional sobre la Desaparición de Personas (CONADEP), Nunca Más: el informe de la CONADEP, Buenos Aires, EUDEBA, 1984.

CO.SO.FAM., La violación de los derechos humanos de Argentinos Judíos bajo el Régimen Militar 1976-1983, Barcelona, 1999.

DAIA, Informe Especial sobre Detenidos y Desaparecidos Judíos, Buenos Aires, enero 1984.

Informe del Comité Israelí de Familiares de “Desaparecidos” en Argentina: Sobre el trato recibido por prisioneros de origen judío, Tel Aviv, circa 1980.